

Публичен и непублични разуми. Джон Ролс

По-горе стана дума за това, че моделът на делиберативната демокрация е продукт най-вече на диалогичната интерпретация на Кантовия етически формализъм от късномодерна гледна точка. В това си качество той представлява, наред с другото и синтез на универсалистки и партикуларистки ценности. Вече цитирах тезата на К.-О. Апел, че дискурсно-етическата регулативна идея за неограничена, идеална комуникативна общност сменя противоречието между право и благо, което е в центъра на дебатите между представителите на либерализма и комунитаризма. (вж. наст. съч. гл 1, пар. 2) Освен това, има достатъчно основания напрежението между процедура и съдържание в самия модел да се разглежда като индиректна проява на същото противоречие. За да се очертае по-ясно диалогичната специфика на делиберативната демокрация, ще направя една съпоставка между нейната теория и концепцията за публичен разум на Дж. Ролс.

Философията на този виден представител на съвременния либерализъм се развива от изходните позиции на един последователен универсализъм (в “Теория на справедливостта” – Ролс 1998) към интегриране в нея и на партикуларистки елементи (в “Политическият либерализъм”, Ролс 1999, “Още веднъж за справедливостта като коректност¹”, Rawls 2001, “Идеята за публичен разум. Преразглеждане”, Rawls 1997 и др.). Ала все пак Ролс си остава в общи линии на позициите на либерализма и своеобразната “конкуренция” между неговия модел на легитимиране на колективни решения и онзи

¹ Оригиналното заглавие е “Justice as Fairness. A Restatement”. У нас още не е придобила гражданственост определена формулировка като превод на “fairness” – според мен “коректност” е най-близо до това, което авторът има предвид.

на делиберативната демокрация, представляван най-вече от концепцията на Ю. Хабермас, развита във “Фактичност и валидност”, все още фокусира върху себе си вниманието във философията на политиката.

Схематично погледнато, описаният в “Политическият либерализъм” начин за вземане на колективни решения, които да са легитимни в очите на засегнатите от тях хора, има много общо с делиберативната демокрация. И Ролс отдава приоритет на по-добрия аргумент, а не на численото мнозинство или на техниките на “пазарене”. Също така, легитимността на решението и при него се свързва с одобрение от страна на гражданите като свободни и равни. В процедуралистки дух и той отрича възможността за постигане на консенсус въз основа на ценности и интереси, които не се споделят от всички участници. Заедно с това обаче са налице и съществени различия от модела на делиберативната демокрация. За да избегне критики от типа на онези, които приписват съдържателна ангажираност на процедурните ценности на публичната делиберация и със самото това оспорват нейната универсална приложимост, Ролс изрично ограничава претенциите за валидност на неговата теория само относно колективните решения по “фундаментални политически въпроси” – най-вече за “фундаментални правни принципи” и за “базисната справедливост” (Ролс 1999 : 19).

Иначе казано, методологията, която той предлага, няма амбициите да “законодателства” в областта на философските и моралните въпроси. Ето защо, тя не е субстантивистки пристрастна. Но от друга страна, по този начин Ролс ограничава нейния предмет на действие. Именно така следва да се разбира и названието “политически

либерализъм” на неговата концепция. В този аспект последната съществено се различава от по-“обхватната” теория на делиберативната демокрация, която търси начини да се дистанцира от културните специфики по друга линия.

Втора съществена разлика между “политическия либерализъм” на Ролс и теорията на делиберативната демокрация е, че субект на вземането на ангажиращи решения в първия случай са “...държавата и нейните организации, включващи най-напред и най-вече правораздавателната сфера и нейните институции” (Benhabib 1996 : 75). Докато при модела на вземане на решения чрез публична делиберация акцентът пада върху публичността в по-широк смисъл, Ролс ситуира публичния разум върху много тясна територия и неговите съображения да направи това, според мен, следват логиката на Дж. Лок от цитираното по-горе “Писмо за толерантността”. Подобно на Лок, Ролс свързва публичността с недоброволност на участието на индивидите. Те не избират сами с кого да взаимодействат, от кого да зависи техният начин на живот. “Идеята за публичен разум се основава върху концепция за демократично гражданство в конституционна демокрация. Това фундаментално политическо отношение на гражданство има две специални черти: първо, то е отношение на граждани в рамките на базовата структура на обществото, *структура, в която ние встъпваме със самото си раждане и която напускаме само със смъртта си* (курсив – П.М.) и второ, то е отношение на свободни и равни граждани, които упражняват върховна политическа власт като колективно тяло.” (Rawls 1997 : 769)

От тази невъзможност отделният гражданин да смени радикално своята социална среда, да се откаже от живот сред едни хора и да се

присъедини към други, с които може да се разбира по-добре, следва необходимостта от обвързващи, принудителни норми на съвместно съществуване, т. е. от закони. В публичния живот хората зависят едни от други, все едно, дали ги свързват общи убеждения, респ. интереси, или са си напълно чужди едни на други, включително и като изповядват взаимно изключващи се светогледни разбирания. Оттук и необходимостта от легитимност на законовите норми, която Ролс свързва, подобно на теоретиците на делиберативната демокрация, с тяхното доброволно, съзнателно приемане от хората, до които те се отнасят. “Следователно идеята за политическа легитимност, основаваща се върху критерия за реципрочност, гласи: Нашето упражняване на политическа власт е оправдано, само когато искрено вярваме, че аргументите, с които бихме обосנוвали нашите политически действия – от позициите на представители на властта – са достатъчни и имаме разумни основания да смятаме, че други граждани също така разумно биха приели тези аргументи. Този критерий се прилага на две равнища: към самата конституционна структура, но и към конкретните статuti и закони, въведени в съответствие с тази структура.” (Rawls 1997 : 771)

Коренно различно е положението с т. нар. от Ролс “непублични разуми”. Като техни субекти той има предвид “...всякакъв вид сдружения: църкви и университети, научни общности и професионални групи...Непубличните разуми обхващат множеството разуми на гражданското общество и се отнасят до това, което нарекох “фонова култура”, за разлика от публичната култура”. (Ролс 1999 : 305)

Релевантната за делението “публично – непублично” черта на групите, които Ролс нарича “сдружения”, е *доброволността* на участието в тях.

Поради това, че при установяване на несъвместимост на убежденията или интересите човек може да напусне едно такова сдружение и да се присъедини към друго, няма нищо несправедливо в това, легитимността на колективните позиции, които се формират в рамките на сдруженията, да се основава върху съответствието им спрямо убежденията, респ. интересите на участниците в тях, т. е. на напълно субстантивистки начала. Няма причини отношенията между членовете на подобни сдружения да не се изграждат въз основа на споделяни от тях “обхватни” (comprehensive), по терминологията на Ролс, доктрини. Ако някой не е съгласен с преобладаващото в сдружението схващане за света, за морала, за отвъдното, за каквото и да било от този род, той/тя може да го напусне и да потърси единомишленици другаде. В рамките на сдружението няма проблем с постигането на разбирателство между хора с разминаващи се убеждения, респ. интереси и поради това, за разлика от публичността, няма необходимост от прилагането на специална методология за разумно регулиране на културния плюрализъм.

Оценявайки доколко е реалистична презумпцията на Ролс за доброволност на участието в сдруженията, носители на непублични разуми, трябва да имаме предвид общото ограничение на неговата теория за политическия либерализъм – че тя няма претенции за валидност извън кръга на добре подредените конституционни демократични общества (вж. Rawls 1997 : 765). В социална среда от друг тип възможността за напускане по своя воля на религиозна или етническа общност е твърде условна. Така че стриктното разграничение между публичен и непублични разуми би трябвало да се приема като силна идеализация на реалното положение на нещата.

Освен това, трябва да се вземе под внимание уточнението на Ролс, че непубличните разуми, в качеството си на спадащи към гражданското общество, не са частни (вж. Ролс 1999 : 305). То е много уместно с оглед на утвърдилата се в либералните политико-философски дискурси дихотомия “публичен живот – частен живот”. Критерият за разграничаване на публично от непублично в “Политическият либерализъм” не е, дали дадени взаимоотношения се осъществяват в публичното пространство, т. е. тъй да се каже, пред очите на всички, или в затворен кръг, дискретно, а дали тези взаимоотношения са от обвързващо естество (като тази обвързаност в крайна сметка може да стига до използване на принуда), или в тях може да се встъпва, респ. от тях може да се излиза свободно. Ето защо дори политическите дебати, ако се осъществяват вътре в рамките на една и съща политическа сила, спадат към реализацията на непублични разуми. (вж. Ролс 1999 : 300). В края на краищата, даден член на политическа партия може да я напусне, ако не е съгласен с възгледите и намеренията на останалите (или на повечето от останалите) нейни членове. Поради това няма пречка изработването на колективни политически позиции в рамките на дадена партия да става въз основа на убежденията и интересите на нейните членове в пълния им обем, или, ако използваме оригиналния термин на Ролс, въз основа на някаква “обхватна доктрина”.

В “Идеята за публичен разум. Преразглеждане” Ролс се ангажира със съвсем конкретно описание на видовете дискурс, които според него спадат към този разум. Общото между тях е, че те се реализират на територията на т. нар. от Ролс “публичен политически форум”. По-конкретно той има предвид “...дискурса на съдиите при вземането на

решения, и по-специално, на съдиите от върховния съд; дискурсът на правителствените служители², по-специално на висшите ръководители и на законодателите; и накрая, дискурсът на кандидатите за обществени постове и на водещите техните публични кампании, по-специално в техните публични изяви, партийни платформи и политически изявления.” (Rawls 1997 : 767)

Отношението между непубличните разуми и публичния е представено в “Политическият либерализъм” като отношение на връзка и приемственост – за разлика от “ортодоксалното” либерално схващане, според което регулирането на публичния живот е толкова по-справедливо, колкото е по-дистанцирано от културните пристрастия. Как си представя това Ролс? Как е възможно схващания, “генерирани” в рамките на “фоновата”, по израза на автора, култура, да допринасят за формирането на нормативна рамка на политическия живот, без да накърняват нейната справедливост? По какъв начин може публичният разум да бъде захранван с идеи от непубличните, без това да се отрази негативно на легитимността на нормите, които той изработва и за чието спазване следи? Или, ако използваме терминологията от предхождащия раздел на тази глава, как може колективни позиции, които са продукт на разбирателство, постигнато на субстантивни начала, да бъдат аргументирани пред “широката публика”, която не е длъжна да споделя убежденията и интересите на участниците в едно или друго, по израза на Ролс, “сдружение”.

² В оригинала е *government officials*”, което може да се разбира и по-широко – като всички служители на властовите институции, т. е. не само на правителствената, която е субект само на изпълнителната власт.

Американският философ отговаря на въпросите от подобно естество, като приписва на непубличните разуми двойствени функции. От една страна те са източник на “обхватни” доктрини, т. е. на светогледни схващания, които се формират свободно, без ограничения, като плод единствено на стремежа да се постигне, по думите на Ролс, “цялата истина” по съответния въпрос. От друга, тяхното влияние върху публичната политическа култура може да се осъществява само на нейния собствен, метафорично казано, “език”. “...Обхватни доктрини могат да бъдат включвани в публични политически дискусии по всяко време, при условие че биват представени и същински политически аргументи – а не такива, основаващи се само на обхватните доктрини – които са достатъчни, за да подкрепят същото, което и въпросните обхватни доктрини подкрепят.” (Rawls 1997 : 784) А пък, ако си припомним написаното по-горе за публичния разум, ще си направим заключението, че под “същински политически аргументи” Ролс има предвид такива, които могат да бъдат приети от всички граждани, като свободни и равнопоставени. С други думи, “посланията” на обхватните доктрини трябва да бъдат подкрепени от общоприемливи, а не от обвързани с доктринално съдържание, аргументи.

Как по-конкретно може да става това, ще видим в предпоследната част на тази глава, където ще се занимаем с проблема за публичната роля на религиите в съвременните демократични общества. Там ще разгледаме и примерите, които дава Ролс, като ще се опитаме да разгадаем как се осъществява връзката на приемственост между доктринални и общоприемливи аргументи в подкрепа на една и съща кауза. На този етап ще допълня, че в окончателния си вид

неговият модел на взаимодействие между публичен и непублични разуми предполага разделяне на обхватните доктрини на два вида – разумни и неразумни – според това, кои са в състояние да взаимодействат с публичната политическа култура на аргументативни начала, като използват за диалога с нея нейния собствен език и кои не могат да правят това³. Ролс не се впуска в подробен коментар по въпроса, какво представляват неразумните обхватни доктрини, но се подразбира достатъчно ясно, че той има предвид различните видове фундаментализъм – опитите да се наложи на обществото нечия частна, културно специфична гледна точка.

С оглед на съпоставката между концепцията за политическия либерализъм на Ролс и теорията на делиберативната демокрация трябва да се отбележи, че неговите собствени възгледи за отношението между тях претърпяват интересно развитие. В “Политическият либерализъм” той изобщо не коментира този въпрос – дори в последната, девета лекция, която представлява отговор на критика на Хабермас по адрес на първото издание на книгата и която бива публикувана най-напред като статия през 1995 г., Ролс не квалифицира никъде концепцията на германския философ за публичността от “Фактичност и валидност” като теория на делиберативната демокрация. В унисон с всичко това известната познавачка на творчеството и на двамата, Ш. Бенхабиб, в студията си “Към един делиберативен модел на демократична легитимност”, публикувана през 1996 г., разглежда концепцията на

³ Този критерий за разграничаване на разумни от неразумни обхватни доктрини има водеща роля в студията “Идеята за публичен разум. Преразглеждане” от 1997 г. В “Политическият либерализъм” по-голяма значимост в този аспект се приписва на отношението на обхватните доктрини към т. нар. от Ролс “обременености на отсъждането”.

Ролс за публичния разум като контрапункт на модела на делиберативната демокрация, за да илюстрира контраста между последователно либералното схващане за публичния диалог и методологията на публичната делиберация (вж. Benhabib 1996 : 75).

Но в студията си от 1997 г. “Идеята за публичен разум. Преразглеждане”, която вече цитирах няколко пъти, Ролс етикира като “делиберативна” всяка “добре подредена конституционна демокрация”. (Rawls 1997 : 772) Той смята, че последната във всички случаи предполага рационални дебати между гражданите по публични политически въпроси. “Те приемат, че техните политически мнения могат да бъдат ревизирани в резултат на дискусия с други граждани и следователно тези мнения не са фиксиран резултат от техните налични частни или неполитически интереси”. (Ibid.) Именно тук Ролс вижда незаменимата роля на публичния разум – като характеризиращ обсъжданията на гражданите относно съществените конституционни въпроси и проблемите на базовата справедливост (вж. Ibid.).

И все пак, неговото схващане за делиберативна демокрация е твърде специфично. Той посочва три съществени елемента на този модел. Единият е самата идея за публичен разум. Вторият е рамка от конституционни демократични институции, която задава условията за създаване и функциониране на делиберативни законодателни органи. И третият елемент е “...знанието и желанието на гражданството да следва в общи линии публичния разум и да реализира неговия идеал в своето политическо поведение” (Rawls 1997 : 773). Ролс добавя още, че за вземането на важни политически и социални решения по публично-делиберативен начин са необходими определени условия, като най-съществени са широко обхватно образование по базовите аспекти на

конституционно демократичното управление на обществото и добра информираност на публиката относно неговите актуални проблеми (вж. Ibid.)

Като че ли най-отличителен белег на концепцията на Ролс за публичния разум, която, както се вижда от най-късните му текстове, се причислява от самия него към теорията на делиберативната демокрация, е *локализирането* на публичния диалог (в контекста на теорията на политическия либерализъм той е еквивалентен на публичната делиберация в по-общия смисъл) в рамките на политическите и правните *институции*, като за влияния на гражданското общество върху него е оставена, тъй да се каже, “вратичка”, но при условие, че опитите за такова повлияване бъдат приведени в подходящ за “публична консумация” вид, т. е. като предложения, претенции, позиции, аргументирани по общоприемлив начин. Критериите на Ролс за *публична* приемливост на аргументите в голяма степен се покриват с тези на публичната делиберация, за които стана дума по-горе.

Оттук следва и другата разлика между концепцията на американския философ и по-разпространения модел на делиберативна демокрация, който описах в началото на тази глава – че дебатите в *гражданското общество* се квалифицират от Ролс като *непублични*. И той има сериозни аргументи за това, а именно – че в гражданското общество е налице свобода на сдружаване, която дава възможност на гражданите да формират свои колективни светогледни доктрини в среди на единомишленици, т. е. в условия на неограничен културен плурализъм, тъй като от въпросните доктрини не следват никакви

обвързващи всички граждани, каквито и да са техните убеждения и интереси, принудителни норми от рода на правните.

Това обаче означава, че влиянието на непубличните разуми върху публичния – иначе казано, влиянието на позиции по обществено значими проблеми, които са “изкристализирали” в резултат на непублични (в смисъла на Ролс) аргументативни дебати в гражданското общество, върху също така, но по друг начин, аргументативните дебати в рамките на политическите и правните институции – е *непосредствено* и поради коренното различие между двата типа аргументация има характера на рязка трансформация, а не на постепенен преход. Оказва се, че всяка позиция, която претендира за влияние върху институциите, трябва да бъде обоснована два пъти – веднъж със съдържателни и втори път – с общоприемливи аргументи, които могат по съдържанието си да нямат нищо общо. Това изглежда много трудна задача, изисква своеобразно раздвояване на мисленето и не случайно теорията на политическия либерализъм понася, както ще видим по-нататък, много критики именно в този пункт.

“Преводът” като задача на автора.

В своята студия “Идеята за публичен разум. Преразглеждане”, публикувана четири години след “Политическият либерализъм”, която вече нееднократно цитирах, Ролс специално обръща внимание на възможностите религиозните убеждения да се намесват при решаването на обществено значими въпроси, но не непосредствено, а чрез аргументи, които работят за “накланяне на везните” в желаната посока, но са формулирани по такъв начин, че да са приемливи за, тъй да се каже, “широката публика”, т. е. не се позовават на специфичното

съдържание на въпросните убеждения, или, по терминологията на Ролс, на съответната религиозна “обхватна доктрина”. Примерът, с който той пояснява своята идея, се отнася до дебата за еднополовите бракове. По този въпрос католическата Църква има категорично отрицателно становище. Но то може да се обоснове по различни начини. Доктринално-обвързаният (в смисъла на Ролс) е, че хомосексуализмът сам по себе си е греховен. По този въпрос в Библията има недвусмислени текстове. Но подобна аргументация не би имала достатъчно тежест пред властовите институции, които трябва да дадат решение, съобразено с убежденията и интересите не само на ревностните католици, но и на останалите граждани.

Тогава остава другата възможност – да се пледира, че еднополовите бракове биха повлияли негативно на условията за “...устойчивото възпроизвеждане на обществото във времето” (Rawls 1997 : 779). Авторът не се впуска в детайли, но по всяка вероятност има предвид широко разпространените опасения, че появата на такъв вид “семейства” би допринесла за по-нататъшното релативиране ценността на брака, а и би поставила на дневен ред въпрос за осиновяване на деца от хомосексуални партньори, което пък би се отразило още по-негативно на биологичното възпроизводство на човешкия род.

Как следва да разбираме тази идея на американския философ? От контекста, в който той я предлага – както в “Политическият либерализъм”, така и в цитираната тук студия – се вижда, че авторът най-малко има предвид някакво “адвокатско”, безпринципно-прагматично изнамиране на начини да се прокара определена теза. Че щом дадена аргументация не е подходяща за дадения случай, трябва да се измисли каквато и да е друга, която, да е приемлива за консуматора,

за който е предназначена. Безспорно Ролс държи на *моралната приемственост* между доктринално-специфичната и общоприемливата аргументация по който и да е въпрос. Именно в тази връзка той прави разлика между разумни и неразумни обхватни доктрини. Разумността се изразява в готовността да се търси общ език с поддръжниците на алтернативни светогледни схващания в името на установяване и запазване на справедлив политически ред в обществото. В последна сметка зад тази готовност стои признаването на т. нар. “обременености на отсъждането”, т. е. на “...множеството рискове, съдържащи се в коректното (и добросъвестно) упражняване на нашите сили на разума и на отсъждането в обичайния ход на политическия живот” (Ролс 1999 : 124). Иначе казано – признаването на възможността всеки да не е напълно прав.

Какво следва от разумността на една обхватна доктрина за начина, по който нейни представители трябва да защитават нейните позиции по обществено значими въпроси на нивото на публичния разум? Най-напред, намирането на аргументи, които да подкрепят такова законово обвързващо решение, което би съответствало на собствената доктринална позиция в случая – но да го подкрепят по начин, приемлив и за останалите граждани като свободни и равнопоставени – трябва да се осъществява *рационално*, чрез търсене на допирни точки с алтернативните обхватни доктрини по линия на повишаване абстрактността на обсъжданите норми. В примера с еднополовите бракове, да речем, се тръгва от отношението на една или друга културна парадигма към хомосексуализма и се търси общ език на ниво на въпроси, отнасящи се до самото оцеляване на човечеството.

Освен това, разумността на обхватната доктрина, като изразяваща се в признаване обремененостите на отсъждането, изключва стремежа да се наложи *на всяка цена* собствената позиция. Дори и в случай, че всички усилия да убедим околните не дадат резултат, макар и да сме използвали само общопонятен аргументативен “език”, и властовото решение, съответно, не бъде съобразено с нашето гледище по дадения въпрос, ние – при положение, че не сме в състояние да оспорим аргументативно това решение по начин, който е убедителен за всички останали – не трябва да оказваме съпротива срещу неговото прилагане, макар и да не се отказваме от своята позиция. Ако се обърнем за пример към съвременните опити на католическата Църква да влияе върху публичния живот, най-ярка илюстрация на разликата между разумно и неразумно (в смисъла на Ролс) поведение са различните реакции спрямо абортите. В страните, където те са законово разрешени, някои католици продължават да настояват в публичното пространство, че те все пак са морално осъдителни, но не отиват по-далеч от опити да постигнат забраната им само със средствата на убеждението, колкото и малко вероятен да изглежда един скорошен успех в това отношение. Други обаче прибягват до насилие, до физическа агресия по отношение на лекари и клиники, които се занимават с такава дейност. В това отношение идеята за разумност на обхватните доктрини на Ролс се доближава до положението от теорията на делиберативната демокрация за трансформативния начин за вземане на консенсуални решения посредством взаимно убеждаване.

“Преводът” като обща кауза.

В своята лекция по случай получаване на наградата Холбърг през ноември 2005 г. Ю. Хабермас взима отношение, наред с другото, към концепцията на Ролс за условията, при които е допустимо от политико-либерална гледна точка религиозни обхватни доктрини да участват във формиране на публични политики. В общи линии немският философ приема постановката на Ролс за двойно обосноваване на позициите на религиозни общности по обществено значими въпроси – веднъж доктринално и веднъж по общоприемлив начин – както и изискването универсалистичната аргументация да е в отношение на приемственост с културно специфичната. Той обаче възразява срещу това, авторът на аргументацията, т. е. съответната религиозна общност, изцяло да носи отговорността за “превода” на нейните автентични (т. е. доктринално генерирани) тези на общоприемлив “език”. Според него Ролс отправя към вярващите прекалено силни претенции.

В този аспект Хабермас се позовава на един коментар на Н. Уолтърсторф, който вижда несправедливост в изискването представителите на обхватната доктрина сами да търсят универсалистичен изказ на техните “послания” към публичния разум. Според Уолтърсторф истински вярващият човек така се идентифицира с истините на своята религия, че е съмнително, дали и при най-добро желание ще може да търси начини за тяхното преформулиране по светски начин (вж. Habermas 2005 : 7). Самият Хабермас продължава този ред на мисли, като нарича въпросното изискване “неоправдано умствено и психологическо бреме” (Ibid.) и изказва опасение, че подобно “превключване” на политически убеждения с религиозни корени към различна когнитивна основа предполага “...изкуствено

разделение между светско и религиозно в техните (на вярващите – бел. П.М.) собствени съзнания..., което не може да бъде направено, без да се дестабилизира техният начин на съществуване като благочестиви личности” (Ibid.).